

مقاله پژوهشی: تبیین فرایند و معرفی عوامل وقوع ناآرامی‌های اجتماعی در

ج.ا.ایران^۱

۲۰،۱۰۰۱،۱،۱۷۳۵۱۷۲۳،۱۴۰۰،۱۹،۷۴،۵،۸

محمود عسگری^۲ و سیدحسین حسینی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۷

چکیده

بر مبنای ادبیات راهبردی، چالش کشورها از جمله ج.ا.ایران در عرصه داخلی، آسیب‌های ناشی از ضعف درونی و در عرصه بیرونی، تهدیدها هستند. آسیب‌های درونی از عوامل اصلی تحریک و فعال‌سازی تهدید بیرونی است؛ از این رو دارای اهمیت فراوانی می‌باشد. در عرصه داخلی، عوامل و آسیب‌های گوناگونی می‌توانند به وجود آورنده ناامنی باشند که از جمله مهم‌ترین آنها ناآرامی‌های اجتماعی هستند. نظر به اهمیت و ضرورت موضوع ناآرامی‌ها، هدف این نوشتار، تبیین فرایند شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران است. روش پژوهش در این تحقیق، زمینه‌ای موردی با رویکرد کمی و روش تحلیل آن، توصیفی - تحلیلی می‌باشد. نویسندگان برای دستیابی به هدف بیان‌شده و پاسخ به این پرسش اصلی که فرایند شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران چگونه است؟، با استفاده از روش کتابخانه‌ای، منابع معتبر فارسی و انگلیسی را مورد مطالعه قرار داده و اطلاعات لازم را استخراج و فرایندی چهارمرحله‌ای برای تبیین روند ایجاد ناآرامی ارائه نمودند. به منظور اعتبارسنجی یافته‌ها، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته بین ۳۰ نفر از خبرگان آشنا با مباحث امنیتی، علوم سیاسی و جامعه‌شناسی به عنوان نمونه آماری توزیع گردید. یافته کلی پژوهش آن است که ناآرامی‌های اجتماعی در کشور از توالی مراحل «اختلال»، «تکانه»، «بی‌تعادلی» و «جرقه» به وجود می‌آید و عواملی همچون «بیکاری»، بی‌ثباتی اقتصادی و کاهش ارزش پول ملی، افزایش شکاف‌های طبقاتی، پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی، سیاست‌ها و طرح‌های دشمن و سرویس‌های اطلاعاتی آنها در زمینه براندازی نظام، نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها، کارکرد مخرب فضای مجازی، فساد اقتصادی و سیاسی - اداری، غفلت جامعه اطلاعاتی، ضعف برخی اجزای فرهنگ امنیتی» در این فرایند نقشی تعیین‌کننده داشته و خواهند داشت.

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای محمود عسگری است که در دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، دفاع شده است.

۲. دکتری امنیت ملی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی (نویسنده مسئول)

asgari_researcher@yahoo.com

۳. دانشیار گروه مدیریت بحران دانشگاه جامع امام حسین^(ع) - hosein.hoseini@gmail.com

واژگان کلیدی: کارآمدی ناقص، ج.ا.ایران، ناآرامی اجتماعی، سرمایه اجتماعی، نفوذ.

مقدمه

به گمان بسیاری از صاحب‌نظران، آسیب‌های درونی از عوامل اصلی تحریک و فعال‌سازی تهدید بیرونی است؛ از این رو دارای اهمیت فراوانی می‌باشد. در عرصه داخلی، عوامل و آسیب‌های گوناگونی می‌توانند به وجود آورنده ناامنی باشند که از جمله مهم‌ترین آنها ناآرامی‌های اجتماعی هستند. ناآرامی از جمله چالش‌های هر نظام سیاسی است که وقوع آن در بردارنده هزینه‌های گوناگون و مدیریت و مهار آنها نیز نیازمند صرف منابع مادی و غیرمادی فراوانی است. ناآرامی اجتماعی، پدیده‌ای چندوجهی و نظام‌واره است که پیچیدگی، ابهام، عدم قطعیت و مفروض بودن عدم تناسب بین علت/پیشران و تأثیر ناشی از آنها، از ویژگی‌های آن است، از سوی دیگر ناآرامی‌های اجتماعی، اغلب ماهیتی خزننده (به معنای سرایت/تصاعدیابنده به لحاظ اهمیت و پیامد) دارند. این تحقیق در پی بررسی متون و بهره‌گیری از خبرگان مرتبط جهت دستیابی به این فرایند خواهد بود.

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

بر مبنای ادبیات راهبردی، چالش کشورها از جمله ج.ا.ایران در عرصه داخلی، آسیب‌های ناشی از ضعف درونی و در عرصه بیرونی، تهدیدها هستند. ناآرامی‌های اجتماعی، برآیند و محصول اختلاف میان خواسته و داشته‌هاست. گاهی اوقات تحقق نیافتن هدف‌ها، منشأ ناآرامی است. گاهی از دست دادن دارایی‌های مادی و معنوی و گاهی خواستن‌های جدید، منشأ ناآرامی است. ناآرامی اجتماعی یک وضعیت یا یک شرایط به‌خاطر ... است. با توجه به آنچه بیان شد و با عنایت به این حقیقت که بارها از سوی مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) مورد تأکید قرار گرفته است، مبنی بر اینکه دشمنی دشمن، راهبردی بوده و با وجود استمرار جمهوری اسلامی، تمامی نخواهد داشت (بیانات در مراسم بیعت فرماندهان سپاه، ۱۳۶۸/۰۴/۱۹) که اعمال تحریم‌های اقتصادی و پیگیری جنگ نرم از نمودهای

این دشمنی بنیادین است و با توجه به این واقعیت که در عرصه دانشگاهی کمتر به فرایند ناآرامی‌های اجتماعی جمهوری اسلامی پرداخته شده است، مسئله مهم این تحقیق با توجه به این مطلب که از مهم‌ترین راهکارهای جلوگیری از وقوع و نیز مدیریت ناآرامی‌های اجتماعی، شناخت و درک درست فرایند شکل‌گیری این ناآرامی‌هاست، آن است که تاکنون به گونه‌ای علمی و روش‌مند به تبیین فرایند و گام‌های وقوع ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران پرداخته نشده است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

شناخت فرایند شکل‌گیری وقوع ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت زیادی است. رسیدن به این شناخت، بخشی از خلأ موجود متون امنیتی در مورد بررسی ناآرامی‌های اجتماعی کشور را برطرف خواهد کرد، از سوی دیگر، پس از تبیین فرایند وقوع ناآرامی‌های اجتماعی، نظام سیاسی به‌ویژه نهادهای انتظامی و امنیتی می‌توانند از شناخت به‌دست آمده، در بازنگری سیاست‌ها و اصلاح فرایندها و راهبردها و راهکارها استفاده نمایند. بر مبنای آنچه بیان شد، نداشتن درکی روشن از فرایند وقوع ناآرامی، مانع از تحلیل درست شرایط می‌شود، همچنین این احتمال وجود دارد دستگاه محاسباتی و شناختی مدیران امنیتی کشور در شناخت‌تطور و دگرگونی ماهیت ناآرامی‌های اجتماعی، دچار خطای راهبردی شده که می‌تواند بستر ساز غافلگیری راهبردی شود.

۱-۳. پیشینه تحقیق

بررسی‌های انجام شده در بین مقاله‌ها و کتاب‌های منتشره و جستجو در وبگاه‌های معتبر و آشنایی نویسنده با ادبیات موضوع نشان می‌دهد که در مورد چگونگی شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی، پژوهش‌هایی انجام شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

(۱) «امیرحسین یاوری بافقی» (۱۳۹۰) در رساله خود با عنوان «طراحی الگوی پیش‌نگری بحران‌های اجتماعی به منظور پیشگیری از آنها توسط ناجا» به این نتیجه رسید که از بین عوامل مؤثر در پیش‌نگری بحران‌های اجتماعی، بیشترین مخاطبان (۴۹/۵٪) به گزینه همه موارد (زمان، موضوع‌ها، افراد و جغرافیا) توجه کرده‌اند. با توجه به موارد به دست آمده تلقی بر این است که بیشترین امنیت و آرامش اجتماعی زمانی برقرار می‌شود که حل مسئله مبتنی بر گفت‌وگو بوده و طیف کلی مفهوم امنیت و آرامش اجتماعی را نیز شامل می‌شود. (دیدگاه عام‌گرا و نرم‌افزاری) ۳۱ عامل به عنوان عوامل ارتقادهنده امنیت اجتماعی در نظر گرفته شده که در آن افزایش سطح رفاه جامعه، گسترش عدالت اجتماعی و وجود یا ایجاد قانونی به منظور تأمین منافع تمام افراد به‌جای تأمین منافع گروه یا گروه‌های ویژه در رتبه‌های اول تا سوم قرار دارند. در پایان نیز الگوی پیش‌نگری بحران‌های اجتماعی به‌منظور پیشگیری از آنها توسط ناجا با تأکید بر مؤلفه‌های موضوع‌ها، افراد، زمان و جغرافیا ارائه شده است. (یاوری بافقی، ۱۳۹۰)

(۲) «حسین حسینی و همکاران» (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «علل شکل‌گیری و گسترش ناآرامی‌های شهری فرانسه (اکتبر و نوامبر ۲۰۰۵)» به این مطلب اشاره کرده‌اند که فوت دو نوجوان در ۲۷ اکتبر ۲۰۰۵ در شهرک «کلیشی - سور - بوا» از توابع پاریس و ابراز نارضایتی نوجوانان از عملکرد پلیس فرانسه در این حادثه، موجب شکل‌گیری هسته اولیه ناآرامی شده و سپس اظهارات تند وزیر کشور وقت فرانسه علیه جوانان و خطاب نمودن معترضان به‌عنوان اوباش و پوشش رسانه‌ای واقعه و عدم اقدام به‌موقع مدیریت بحران در مهار آن موجب شتاب دادن انتشار ناآرامی‌ها به بقیه نواحی شده است. درنهایت، علل زمینه‌ای و تقویت‌کننده از قبیل بیکاری، کاهش یارانه‌ها، بحران هویت، تبعیض، خرده‌فرهنگ خشونت، سیاست‌های مهاجرت و ناکامی‌های آموزشی نوجوانان مهاجر و نارضایتی از عملکرد پلیس در مناطق جمعیتی مهاجرنشین و... موجب تداوم آن شد. (حسینی و همکاران، ۱۳۸۷)

(۳) «علیرضا صادقی» (۱۳۹۵) در رساله خود با عنوان «زندگی روزمره تهیدستان شهری» نشان می‌دهد با عقب‌نشینی تدریجی دولت اجتماعی و پیشروی بازار به زندگی معیشتی تهیدستان، قلمروهای حاشیه‌ای یا بدیلی برای بقا شکل گرفته و یا گسترش یافتند. تنش بین وعده‌های محقق‌نشده حاکمان و زندگی عینی توده‌ها، راه را برای انواع مبارزه از پایین می‌گشاید. (صادقی، ۱۳۹۵)

(۴) «آیت الله گودرزی» (۱۳۹۱) در رساله خود با عنوان «ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرآیند آن» به این موضوع اشاره کرده است که مجموعه عوامل مؤثر بر کیفیت حضور مشارکت‌کنندگان در ناآرامی‌ها بسته به شرایط زمان و مکان با یکدیگر بسیار متفاوت بوده و این عوامل بوده‌اند که توانسته‌اند با نوع کارکرد خود بیشترین طبقات اجتماعی مرتبط با مسئله پیش‌آمده را حول یک محور مشخص (اقتصادی، سیاسی و فرهنگی) گرد هم آورند. در این تحقیق، مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر ناآرامی‌های اجتماعی، تحقق یک باور فراگیر و بروز احساس نارضایتی جمعی در ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بوده که به‌طور مستقیم با عوامل پنج‌گانه شرایط مساعد و فشار ساختاری، تحقق یک عقیده تعمیم‌یافته، عوامل تسریع‌کننده، بسیج مشارکت‌کنندگان و در نهایت عملکرد واپایش (کنترل) اجتماعی تطابق دارد. نتایج کلی تحقیق نشان می‌دهد، با آنکه بیشتر افراد در هر سه ناآرامی مورد مطالعه دارای توان بالقوه بالایی برای اعتراض‌های اجتماعی بوده‌اند، اما بیشتر آنها ابتدا خواهان برطرف‌شدن مشکلات به روش مسالمت‌آمیز بوده‌اند که با توجه به نوع عملکرد مسئولان سیاسی و امنیتی، منجر به درگیری شده است. (گودرزی، ۱۳۹۱)

(۵) دهقانی‌پوده (۱۳۷۹)، صالحی امیری (۱۳۸۵)، عینی‌باهر، (۱۳۸۶)، مهدوی، مهدوی نفت چالی، باقری، بهار (۱۳۹۷)، سیف و ملکی شهریور، تابستان (۱۳۹۴) و بسیاری دیگر از پژوهشگران در تبیین علل وقوع ناآرامی‌های رخ داده در ج.ا. ایران از دهه ۱۳۷۰، از برآیند مصاحبه با مدیران بحران و مطالعه اسناد و گزارش‌های موجود، «مشکلات اقتصادی از جمله تورم، بیکاری، شکاف‌های طبقاتی» و ... را از جمله دلایل و زمینه‌های اصلی بروز ناآرامی‌ها تلقی نموده‌اند.

- (۶) یافته گروهی دیگر از پژوهشگران مانند کبیری (۱۳۸۰)، قمشه‌ای (۱۳۸۹) و ... پس از مصاحبه با کارشناسان و مسئولان مرتبط با مدیریت بحران، در بررسی ناآرامی‌های رخ داده در ج.ا.ایران، بر نقش «اراذل و اوباش» تأکید نموده‌اند.
- (۷) به گمان برخی دیگر از محققان مانند احمدی‌مقدم (مرداد ۱۳۸۲)، اکوانی (۱۳۸۷) و ... مبتنی بر مسئولیت‌ها و تجارب عملیاتی خود، بر «نقش‌آفرینی گروه‌های سیاسی داخلی، نفوذی‌ها» و به عنوان عوامل مؤثر در وقوع ناآرامی‌ها تأکید کرده‌اند.
- (۸) گلشن‌پژوه (۱۳۹۰)، جدی (۱۳۸۴)، جوادی (۱۳۸۶) و ... نقش ویژه‌ای برای «رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای بیگانه و دولت‌های خارجی» در بروز و تشدید ناآرامی‌های اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران قائل شده‌اند.
- (۹) تحقیقات اسماعیلی (۱۳۸۹)، امینی (۱۳۸۹) و ... تأکید ویژه‌ای بر نقش‌آفرینی «جریانات ضد انقلاب خارج‌نشین» در وقوع ناآرامی‌های اجتماعی داشته‌اند.
- (۱۰) اهمیت عامل «شبکه‌های اجتماعی» در بروز و ظهور ناآرامی‌های اجتماعی از جمله یافته‌های پژوهشگرانی مانند قمشه‌ای (۱۳۸۹)، حسینی، مقدم‌فر و قنبرپور (پاییز ۱۳۹۳)، اکبری، دوستدار و هوشمند چایجانی (بهار ۱۳۹۴) و ... نیز در بررسی ناآرامی‌های اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، نقش شبکه‌های اجتماعی را بسیار اثرگذار تحلیل نموده‌اند.
- (۱۱) به نظر گروهی دیگر از پژوهشگران مانند نادی (۱۳۹۲)، حاجیانی (پاییز ۱۳۹۰)، صالحی و مدبری (تابستان ۱۳۹۷) و گروهی دیگر از صاحب‌نظران، «مشکلات و غفلت‌های سازمان‌های اطلاعاتی» را از جمله دلایل وقوع ناآرامی‌های اجتماعی می‌دانند.
- (۱۲) صاحب‌نظرانی مانند رئیس‌دانا (تابستان ۱۳۸۴)، نوروزپور (پاییز ۱۳۹۸)، رشادت جو، رضایی، میرحقوقو (تابستان ۱۳۹۰) و ... نیز در مطالعه علل رخداد ناآرامی‌ها بر «عوامل اجتماعی به‌ویژه سرمایه اجتماعی» تأکید ویژه‌ای نموده‌اند.
- در مقام ارزیابی از منابع بررسی شده، می‌توان گفت که برخی از این منابع، درصدد تبیین ابعاد ناآرامی‌ها در سایر کشورها بوده و گروهی دیگر در پی پیش‌بینی ناآرامی بوده که بیشتر

رویکردی تبیینی و نظری داشته و با روش توصیفی انجام شده است؛ از این رو نپرداختن به فرایند وقوع و شکل‌گیری ناآرامی، کمبودی است که نویسندگان در این پژوهش در پی برطرف کردن آن برآمده‌اند.

۴-۱. سؤال‌های تحقیق

۴-۱-۱. سؤال اصلی

فرایند شکل‌گیری و عوامل مؤثر در ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران چگونه است؟

۴-۱-۲. سؤال‌های فرعی

(۱) مراحل شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی کدامند؟

(۲) عوامل مؤثر در هر مرحله از فرایند ناآرامی‌های اجتماعی کدامند؟

۵-۱. هدف‌های تحقیق

۵-۱-۱. هدف اصلی

تبیین فرایند شکل‌گیری و عوامل مؤثر در ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران.

۵-۱-۲. هدف‌های فرعی

(۱) مشخص نمودن مراحل شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی؛

(۲) شناسایی و معرفی عوامل مؤثر در هر مرحله از فرایند ناآرامی‌های اجتماعی.

۶-۱. روش تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. نمونه آماری، ۳۰ نفر از خبرگان در موضوعات امنیتی، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و آینده‌پژوهی است که با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. نتایج پژوهش، کاربردی و تصمیم‌گرا می‌باشد و می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌گیرندگان نهادهای دفاعی-امنیتی قرار گیرد. قلمرو تحقیق از نظر زمانی، از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۹۸ می‌باشد. از نظر مکانی، شامل جغرافیای ج.ا.ایران می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل صاحب‌نظران امور امنیتی، علوم سیاسی و علوم

اجتماعی است که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده و حداقل پنج سال به‌عنوان مدیر در بخش‌های امنیتی، سیاسی و اجتماعی انجام وظیفه کرده باشند. تعداد جامعه نمونه ۳۰ نفر می‌باشد که چون کمتر از ۱۰۰ نفر است، نمونه‌گیری به‌صورت تمام‌شمار انجام پذیرفت. اطلاعات این تحقیق با دو روش «اسنادی و کتابخانه‌ای» (با ابزار فیش‌برداری) و «میدانی» (با ابزار پرسشنامه) گردآوری شده است. برای اعتبارسنجی یافته‌های تحقیق نیز پرسشنامه‌ای تنظیم شد که ۱۱ پرسش بسته آن به‌وسیله «طیف لیکرت» در پنج سطح طبقه‌بندی گردید. در طراحی پرسشنامه با روش «دلفی» و با استفاده از نظر استادان دانشگاهی، صاحب‌نظران، متخصصان و خبرگان امنیتی و سیاسی، شناسایی و سپس پرسشنامه مقدماتی تهیه و دو مرحله بین خبرگان توزیع شد و پس از تعیین اعتبار و روایی آن، پرسشنامه نهایی تهیه گردید. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش روایی محتوا و توزیع دومرحله‌ای پرسشنامه استفاده شد و برای تعیین پایایی آزمون، نمونه اولیه پرسشنامه بین خبرگان و کارشناسان پیش‌آزمون شد و سپس با استفاده از داده‌های به‌دست آمده از این پرسشنامه‌ها و به کمک نرم‌افزار SPSS میزان ضریب اعتماد با روش «آلفای کرونباخ» بزرگتر از ۰/۸ به‌دست آمد؛ بنابراین پرسشنامه مورد استفاده از قابلیت اعتماد لازم برخوردار می‌باشد.

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

ناآرامی‌های اجتماعی از جمله مفاهیمی است که تعریف‌های گوناگونی در مورد آن ارائه شده است. به عقیده برخی، ناآرامی، ابتدایی‌ترین مرحله از یک جنبش اجتماعی بوده و ممکن است تداوم یابد و سال‌ها به درازا بکشد. (دروگر، ۱۵۶: ۱۳۹۰) به نظر گروهی دیگر، ناآرامی‌های اجتماعی منجر به اجتماعات غیرقانونی می‌گردد که به اشکال زیر مشاهده می‌شوند: اعتصاب، تحصن، تجمع و ازدحام، راهپیمایی و تظاهرات، اغتشاش، قیام، بلوا و جمعیت آشوب. (شاه‌بهرامی، ۶۶: ۱۳۸۸) بعضی بر این باورند که ناآرامی‌ها، رفتارهای جمعی

مخل نظم عمومی هستند، خواه این رفتارها با سازماندهی، خواه بدون سازماندهی و رهبری باشد. به طور معمول این رفتارها با خشونت نیز در آمیخته هستند. (دروگر، ۱۴: ۱۳۹۰)

در این مقاله، منظور از ناآرامی‌های اجتماعی، ابراز نارضایتی گروه‌هایی از مردم است که موجب برهم خوردن نظم جامعه و وقوع جرایم و تخلف‌ها می‌شود. هدف ناآرامی‌های اجتماعی می‌تواند دربردارنده طیفی از ابراز نارضایتی نسبت به یک سیاست/ نهاد/ شرایط تا براندازی شود. مختل نمودن رفت و آمد مردم، بستن خیابان‌ها، حمله پراکنده به عوامل انتظامی و شهروندان (حتی خشونت مسلحانه محدود)، وارد آوردن آسیب و خسارت به اموال عمومی و خصوصی، دادن شعارهای خلاف اصول و مبانی جامعه و اموری از این قبیل که به صورت آگاهانه و یا ناآگاهانه صورت می‌گیرد و با قواعد و قوانین جاری کشور در تعارض است، از مصداق‌های ناآرامی به‌شمار می‌آید.

بررسی ادبیات موجود در مورد فرایند وقوع ناآرامی نشان می‌دهد نظریه‌هایی در این باره تبیین و ارائه شده است. نظریه «تدرابرت گر» از جمله این نظریه‌هاست. او با طرح نظریه «محرومیت نسبی» جامع‌ترین تلاش را در میان نظریه‌های روان‌شناختی برای تبیین ناآرامی‌های اجتماعی و بحران‌ها انجام داده است. فرض اصلی او این است که پیش‌شرط ناآرامی‌ها، محرومیت نسبی است. (گر، ۱۳۷۷) «جیمز دیویس» نیز در این مورد نظریه‌ای را مطرح کرده است. فرضیه او این است که ناآرامی‌ها وقتی محتمل‌تر هستند که پس از یک دوره طولانی از توسعه اقتصادی- اجتماعی، دوره کوتاهی از افول سریع و شدید پدید آید. (Davies, 1962: 1-23) در این رابطه می‌توان به نظریه «چالمرز جانسون» نیز اشاره کرد. او با مبنا قرار دادن بحث «تعادل اجتماعی»، علت ناآرامی در هر جامعه را به‌عنوان یک نظام، بروز «ناکارایی» و رشد آن تا مرز یک ناکارایی مرکب و چندجانبه در آن جامعه می‌داند. در صورت رسیدن ناکارایی در نظام به یک چنین سطحی و ترکیب آن با اصلاح‌ناپذیر بودن نخبگان حاکم که از تطبیق خود با شرایط جدید و انجام اصلاحات برای همراهی روند تحول عاجزند، جامعه به سوی ناآرامی خواهد رفت. (دروگر، ۷۲: ۱۳۹۰)

نظریه «نیل اسملسر» نیز از دیگر نظریه‌هایی است که در زمینه تبیین ناآرامی‌ها می‌توان به آن

اشاره کرد. او معتقد است که عوامل تعیین‌کننده رفتارهای جمعی مانند ناآرامی، به شکل ویژه و منحصر به فردی باهم ترکیب می‌شوند تا به یک رفتار جمعی مشخص شکل دهند. او به منطقی «ارزش افزوده» اتکا می‌کند تا عوامل تعیین‌کننده رفتار جمعی را سازمان دهد. شرط کافی برای تولید محصول نهایی، ترکیب همه شرایط لازم براساس الگویی معین است. هرچه فرایند ارزش افزوده جلوتر می‌رود، به شکلی فزاینده، امکانات گوناگون و متعدد موجود برای آنکه محصول نهایی چه باشد، محدود می‌شود. برای آنکه هریک از مراحل رفتار جمعی شکل گیرد، عوامل تعیین‌کننده متعدد یا شرایط لازم بسیاری باید فراهم شوند، اما لازم است این عوامل در چارچوب الگویی ویژه با یکدیگر ترکیب شوند. او تلاش نموده دیدگاه خود را در قالب شش عامل «شرایط مساعد ساختاری»، «فشار ساختاری»، «عقاید تعمیم یافته»، «عوامل تسریع‌کننده»، «بسیج»، «عملکرد و پایش (کنترل) اجتماعی» تبیین کند. (اسملسر، ۳۵۵: ۱۳۸۰-۳۰۵)

همان‌گونه که مشخص گردید هریک از این نظریه‌ها از زاویه‌ای خاص به تبیین ناآرامی‌های اجتماعی پرداخته‌اند، در حالی که به گمان نویسندگان، فرایند وقوع ناآرامی‌های اجتماعی، دارای مراحل و فرایند پیچیده‌ای است که رسیدن به درک درستی از این فرایند، نیازمند داشتن نگاهی ترکیبی و چندوجهی به این پدیده است. پژوهش انجام شده از سوی نویسندگان که مبتنی بر تجربه‌های پژوهشی و مطالعات نظری آنها، مصاحبه با خبرگان و نظرسنجی از آنها در راستای بررسی و تحلیل ۱۰ ناآرامی مهم اجتماعی در ج.ا.ایران بود، آنها را به این جمع‌بندی رساند که وقوع ناآرامی‌های اجتماعی، برآیند چهار مرحله زیر است:

۲-۱. فرایند وقوع ناآرامی

۲-۱-۱. مرحله یک: اختلال

نظام سیاسی، توانمندی‌های لازم را برای ایفای کارویژه‌های ضروری خود در اختیار ندارد. نداشتن شناخت و بینش لازم، نداشتن اراده لازم، نداشتن برنامه و مدیریت لازم و

نداشتن منابع (مادی و غیرمادی) لازم، از جمله این موانع به شمار می‌آید. مهم‌ترین دلیل وجود اختلال در هر نظامی، «کارآمدی ناقص دولت» است. کارآمدی از عناصر مهم مرتبط با مشروعیت قلمداد شده و همواره چالش مهم نظام‌های سیاسی به‌شمار می‌آید. درباره کارآمدی تعریف‌های گوناگونی بیان شده است. در مجموع می‌توان گفت: «کارآمدی»، به‌معنای پاسخ گفتن نظام سیاسی به نیازهای جاری مردم و کسب رضایت آنهاست. (Parsons, 1995) و دربردارنده دو وجه تأمین نیازمندی‌ها (وینست، ۲۰: ۱۳۷۱-۱۰) و مدیریت مشکلات است. ناکارآمدی، پاشنه آشیل هر نظام سیاسی است. به تعبیر مقام معظم رهبری، «هرجا کارآمدی نباشد، مشروعیت از بین خواهد رفت.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۶/۳۱)

به باور ایشان: «آنچه ما مسؤولان احتیاج داریم، این است که کارآمدی خود و نظام را افزایش دهیم.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۸/۰۶)

«اگر مسؤولان دولتی در جای خود و مسؤولان قضایی در جای خود، هر کدام با انحرافات و خطاها برخورد کنند، هم کارایی مسؤولان دولت در زمینه‌های مختلف زیاد خواهد شد و هم این معضل اقتصادی - مشکل اشتغال، مشکل صادرات و واردات، مسائل مربوط به پول و غیره - عمدتاً حل خواهد شد. ... بنابراین علاج تهاجم به ناکارآمدی نظام، اثبات کارآمدی است.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰/۰۶/۱۵)

معظم‌له در تبیین ریشه مشکلات چنین فرموده‌اند: «مشکلات، مربوط به نحوه مدیریت ما و نحوه سیاست‌گذاری اجرایی ما است.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۰۵/۲۲)

ناکارآمدی پیامدهای بسیار مخربی همچون ناآرامی به‌همراه خواهد داشت. نمره ایران از نظر شاخص کارآمدی دولت در سال ۲۰۱۳ بالغ بر ۲۸/۲ اعلام شده است. ایران در سال ۲۰۱۲ از نظر این شاخص نمره ۳۵/۹ را به‌دست آورده است. (گزارش بانک جهانی از ۶ شاخص حکومتداری در ایران، ۱۳۹۳/۱۰/۱۶) شاخص‌هایی همچون «بیکاری»، «بی‌ثباتی اقتصادی و کاهش ارزش پول ملی»، «افزایش شکاف‌های طبقاتی» و «پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی»

به‌خوبی گویای وضعیت کارآمدی ناقص دولت است که در ادامه مطالبی در مورد هر یک از آنها ارائه می‌شود.

۲-۱-۱-۱. بیکاری

رهبر معظم انقلاب، بیکاری را از جمله تهدیدهایی می‌داند که منشأ مشکلاتی دیگر است: «مشکل بیکاری - که یکی از مصیبت‌های امروز کشور ما بیکاری جوانان است... بیکاری موجب فساد است، موجب تأخیر ازدواج است، موجب اعتیاد است». (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۹۶/۰۱/۰۱)

بر اساس آخرین آمار مرکز آمار ایران که مربوط به پاییز سال ۱۳۹۴ است، بیش از دو میلیون و ۶۴۶ هزار نفر در کشور بیکار هستند و نرخ بیکاری کل، ۱۰/۷ درصد است، مسئله بیکاری در کشور، زمانی به بحرانی شدن نزدیک می‌شود که به نرخ بیکاری جوانان توجه شود. بر اساس این آخرین آمار، نرخ بیکاری در قشر جوانان ۱۵ تا ۲۴ سال ۲۵/۴ درصد محاسبه شده است. تعداد جوانان ۱۵ تا ۲۴ سال بیکار به ۷۲۶ هزار نفر می‌رسد. مرکز آمار ایران تعداد کل جوانان بیکار ۱۵ تا ۲۹ سال را بیشتر از این میزان و معادل یک میلیون و ۵۶۸ هزار نفر اعلام کرده است؛ در واقع بیش از ۵۹ درصد جمعیت بیکاران کشور، جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال هستند. نکته قابل تأمل آنکه براساس آمارها از ۲ میلیون و ۷۸۵ هزار بیکار کشور در ابتدای سال ۱۳۹۹، ۳۹ درصد فارغ‌التحصیلان آموزش عالی هستند. (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹: ۵)

۲-۱-۱-۲. بی‌ثباتی اقتصادی و کاهش ارزش پول ملی

بی‌تردید بی‌ثباتی اقتصادی از جمله مؤلفه‌ها و بسترهای مستعدکننده ناآرامی‌های اجتماعی است. (شهبازی و همکاران، ۱۴۰: ۱۳۹۰-۱۲۵) نوسانات شدید قیمت کالاها و ارزهای خارجی از مهم‌ترین نشانه‌های چنین وضعیتی است که کاهش ارزش پول ملی می‌تواند از پیامدهای چنین شرایطی به‌شمار آید. (Endres&Fleming, 2004: 177) به استناد گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، بی‌ثباتی نرخ ارز واقعی و نرخ تورم در ج.ا.ایران، حدود سه برابر میانگین جهانی و دو برابر میانگین کشورهای درحال توسعه بوده است. یافته‌های این مرکز

نشان می‌دهد، شاخص بی‌ثباتی اقتصاد کلان ۱۱/۲ درصد است، درحالی که میانگین جهانی ۶/۴ درصد تعیین شده است. (جوادی، ۱۰: ۱۳۹۵)

یکی از دلایل اصلی ناآرامی‌های اجتماعی دی‌ماه ۱۳۹۶، آفت شدید ریال و افزایش شدید نرخ تورم بود. از دیگر عوامل ایجادکننده ناآرامی‌های اجتماعی سال ۱۳۹۶، بحران بدهی مؤسسه‌های مالی و اعتباری به‌عنوان نمادی از وضعیت بحرانی/بی‌ثباتی اقتصاد کشور بود. پس از سال ۱۳۹۳ به تدریج تورم کاهش یافت و سود سپرده به حدود ۱۶ درصد رسید. شرایط اقتصادی کشور به‌گونه‌ای بود که سپرده‌گذاران به سود می‌رسیدند و اعتبارگیرنده‌ها با ضرر روبه‌رو می‌شدند، بنابراین در سال ۹۳ این مؤسسه‌ها دوباره شکل گرفتند و از عطش مردم برای سپرده‌گذاری استفاده کردند. یکی از دلایل سپرده‌گذاری گسترده مردم در مؤسسه‌های مالی و اعتباری غیرمجاز، سود بالایی بود که این مؤسسه‌ها به سپرده‌گذاران خود پرداخت می‌کردند و در عین حال، اصلی‌ترین دلیل ورشکستگی آنها نیز در همین موضوع نهفته است. این مؤسسه‌های مالی و اعتباری اعلام کردند که به سپرده‌گذاران خود ۳۰ درصد سود می‌دهند، درحالی‌که بررسی‌ها نشان می‌دهد در سال‌های گذشته، پُررونق‌ترین بخش‌های اقتصادی ایران، در بهترین حالت با سودآوری ۲۰ تا ۲۵ درصدی همراه بوده‌اند. بخش نفت، گاز و پتروشیمی از جمله این مقاصد است که همواره از سوددهی قابل توجهی نسبت به دیگر بخش‌های اقتصادی برخوردار بوده که این بخش نیز با تمامی جذابیت خود در همان بازه ۲۰ الی ۲۵ درصد سودآوری دارد، بنابراین می‌توان آشکارا مشاهده کرد که احتمال داشت مؤسسه‌های یادشده برای پرداخت سود ۳۰ درصدی به سمت فعالیت در فضای اقتصاد غیررسمی رفته باشند تا سود خود را از راه‌هایی مانند قاچاق، پولشویی، رانت‌خواری و از این قبیل به دست بیاورند. رکود فزاینده اقتصادی از دلایل مهم بحران بدهی مؤسسه‌های مالی اعتباری بود. شتاب فزاینده نقدینگی کشور نیز از دیگر مباحث تعیین‌کننده میزان تورم (حسینی و محتشمی، ۴۲: ۱۳۸۷-۲۱) و نیز مؤلفه اثرگذار در وقوع ناآرامی‌هاست. از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۹۷، به عبارتی در طول ۴۵ سال، تولید ناخالص داخلی کشور حدود ۲/۳ برابر شده است، اما در همین فاصله زمانی، نقدینگی بیش از ۶

هزار برابر شده است. نقدینگی در ایران از رقم ۱۶۰۰ هزار میلیارد تومان گذشته است، تا کمتر از سه سال دیگر (تا سال ۱۴۰۰) این عدد به ۳۲۰۰ هزار میلیارد تومان بالغ خواهد شد؛ به بیانی دیگر، هر سی و سه ماه در کشور، نقدینگی دو برابر می‌شود، اما باید حدود ۴۰ سال بگذرد تا تولید نیز در ایران دو برابر شود. (بخشی دستجردی، ۱۳۹۷)

۲-۱-۳. افزایش شکاف‌های طبقاتی

به استناد بسیاری از نظریه‌ها و دیدگاه‌های اندیشمندان، شکاف‌های طبقاتی از جمله عوامل و بسترسازهای ناآرامی‌های اجتماعی است. (ریبعی، ۱۸۰: ۱۳۸۹-۱۵۵) شاخص‌های اقتصادی، به لحاظ درگیری مستمر آحاد جامعه، ملموس و عینی هستند، از این رو افزایش شکاف‌های طبقاتی نیز پدیده‌ای محسوس است که «ضریب جینی»، شاخص سنجش فاصله طبقاتی می‌باشد. ضریب جینی از شاخص‌های مهم اندازه‌گیری نابرابری توزیع درآمد می‌باشد. اندازه این شاخص بین صفر (معرف جامعه‌ای با برابری کامل توزیع درآمد) و یک (نمایانگر عدم برابری توزیع درآمد در جامعه) تغییر می‌کند. براساس گزارش مرکز آمار ایران، مطالعه روند ضریب جینی در پنج سال اخیر، نشان می‌دهد که از سال ۱۳۸۹ وضعیت توزیع درآمد بدتر شده است. ضریب جینی در سال ۱۳۸۹ معادل ۰/۴۱ بود که به ۰/۳۷ در چهار سال بعد از آن رسید و در سال ۱۳۹۴ اندکی بهبود یافت. کاهش ارزش پول ملی در کنار تورم فزاینده و تشدید تحریم‌ها از دلایل اصلی افزایش فاصله طبقاتی در این سال‌هاست. براساس این گزارش، در بین استان‌های کشور، بالاترین ضریب جینی در مناطق روستایی در سال ۱۳۹۴ مربوط به استان کرمان با ۰/۳۶ است که بهترین توزیع درآمد را در بین مناطق روستایی استان‌های کشور دارد و پایین‌ترین رقم متعلق به لرستان با ۰/۲۳ است. این استان دارای بیشترین کاهش ضریب جینی در بین مناطق روستایی استان‌های کشور است که بیانگر افزایش شدت نابرابری است، همچنین نسبت متوسط هزینه خانوار در دهک دهم به دهک اول (سهم ۱۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ درصد فقیرترین خانوارها) از

۱۲/۳۳ در سال ۱۳۹۳، به ۱۲/۶۵ در سال ۱۳۹۴ افزایش یافته است که حکایت از بدتر شدن توزیع درآمد دارد. (بانک مرکزی ج.ا.ایران، ۱۳۹۵)

۲-۱-۴. پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی

از جمله عوامل بسیار مؤثر بر امنیت/ ناامنی اجتماعی، سرمایه اجتماعی است. (تقی‌لو، ۲۵۷: ۱۳۸۴-۲۳۷) هرچه دولت از انجام مسئولیت‌های خود در قبال مردم و تأمین نیازمندی‌های آنان ناتوان‌تر باشد، اتلاف و کاهش سرمایه اجتماعی افزایش بیشتری خواهد داشت. (لزلی و تونکس، ۱۵۲: ۱۳۸۷-۱۲۱) سرمایه اجتماعی به تعبیری، آن نوع روابط اجتماعی است که مبتنی بر اعتماد و روابط متقابل باشد؛ در واقع جوهره سرمایه اجتماعی، کیفیت این روابط است. سرمایه اجتماعی را می‌توان به مثابه منبع کنش جمعی در نظر گرفت که منتهی به نتایج وسیعی می‌گردد. سرمایه اجتماعی، نشانه یک جامعه قوی بوده و بخشی از فرایند ظرفیت‌سازی بر شبکه‌های غیررسمی و داوطلبانه بوده و بر راه‌حل‌های محلی برای مشکلات محلی دلالت دارد. در مجموع می‌توان بیان داشت، اهمیت این مقوله به اندازه‌ای است که موفقیت جوامع و افراد و به نوعی امنیت جامعه به آن بستگی دارد. (Stone, 2000: 25-27) نتایج برخی از پژوهش‌های انجام‌شده مؤید این نکته است که نرخ سرمایه اجتماعی در کشور، در سطح مناسبی قرار ندارد. (فیروزآبادی و همکاران، ۹۳: ۱۳۸۹-۵۷)

۲-۱-۲. مرحله دو: تکانه

اگر نظامی دچار اختلال شود، مداخله‌های بیرونی در گام بعدی، قادر خواهند بود تکانه‌ای را برای آن نظام ایجاد نمایند. منظور از دخالت‌های خارجی، سیاست‌ها، طرح‌ها، برنامه‌ها و اقدام‌های دشمن است و مراد از تکانه، لرزشی است که به واسطه ضربه حریف ایجاد می‌شود.

از عوامل مهم و مؤثر در مرحله دوم فرایند وقوع ناآرامی‌های اجتماعی در کشور، سیاست‌ها و طرح‌های دشمن و سرویس‌های اطلاعاتی آنها در زمینه براندازی نظام جمهوری اسلامی است. تلاش دشمنانی مانند آمریکا، انگلیس، فرانسه، رژیم صهیونیستی و

عربستان و سازمان‌های امنیتی آنها معطوف به گردآوری اطلاعات، سازماندهی گروه‌های معاند، آموزش و تجهیز جاسوسان، حمایت از مخالفان بیرونی و نفوذی‌های داخل، ایجاد ناآرامی، خرابکاری، سیاه‌نمایی، ترویج روحیه ناامیدی و ... در راستای سرنگونی نظام جمهوری اسلامی است؛ واقعیتی که مورد تأکید مقام معظم رهبری نیز بوده است: «آمریکا دشمن ملت ایران و دشمن نظام جمهوری اسلامی است؛ [آن هم] دشمنی عمیق. بحث هسته‌ای و اتمی و این حرف‌ها نیست؛ بحث اصل نظام جمهوری اسلامی است». (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۷/۰۳/۰۲)

ایجاد تحریم‌های همه‌جانبه و حداکثری، طرح‌ریزی برای حمایت‌های گسترده از گروه‌های مخالف ج.ا.ایران، تلاش برای انزوای سیاسی و اقتصادی کشور و ... از دیگر اقدام‌های دشمن برای مقابله با ج.ا.ایران بوده است.

۲-۱-۳. مرحله سه: بی‌تعادلی

هر گاه نظام دارای مشکلات کارکردی بوده و تلاشی برای رفع آنها انجام نشده است، از برنامه‌ها و اقدام‌های دشمنان، ضربه خورده است. این تکانه، در صورت همراه شدن با متغیرهای زیر می‌تواند به بی‌تعادلی نظام منجر شود. از جمله متغیرهای مهم این مرحله، «نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها»، «کارکرد مخرب فضای مجازی»، «فساد اقتصادی و سیاسی - اداری»، «غفلت جامعه اطلاعاتی» و «ضعف برخی اجزای فرهنگ امنیتی» هستند که توضیحاتی در مورد هر یک ارائه می‌شود.

۲-۱-۳-۱. نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها

از جمله اشکال اقدامی دشمن، نفوذ است که از جمله پیشران‌ها و تهدیدهای مهمی است که به باور مقام معظم رهبری، کشور را در معرض خطر قرار داده است. ایشان در راستای بیان اهمیت این تهدید فرموده‌اند: «امروز نفوذ دشمن یکی از تهدیدهای بزرگ است برای این کشور». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۰۶/۲۵)

معظم‌له در مورد دلایل گرایش دشمن به این تهدید به موارد زیر اشاره کرده‌اند: «ناکارآمدی دو ابزار اصلی دشمن یعنی «تهدید نظامی» و «تحریم» را باعث روی آوردن استکبار به ایجاد اختلال در نظام محاسباتی دستگاه‌ها و مقامات ایرانی است». (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۳/۰۴/۱۶)

رهبر معظم انقلاب، مردم و مسئولان کشور را آماج تهدید نفوذ دشمن می‌دانند: «یکی از آماج‌های این نفوذ مسئولانند؛ آماج دوّم مردمند. مسئولان آماج این نفوذند؛ برای چه؟ هدف چیست؟ هدف این است که محاسبات مسئولان را عوض کنند و تغییر بدهند؛ یعنی مسئول جمهوری اسلامی به این نتیجه برسد که با ملاحظه هزینه و فایده احساس کند که باید این اقدام را بکند، این اقدام را نکند؛ نفوذ برای این است به این نتیجه برسد که فلان رابطه را قطع کند، فلان رابطه را ایجاد کند؛ نفوذ برای این است که این محاسبات در ذهن مسئولین عوض بشود». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰)

از جمله اهرم‌ها و حرب‌های نفوذ آمریکا، برنامه Exchange است؛ به عبارتی این برنامه در سال‌های گذشته از ارکان مهم سیاست خارجی آمریکا بوده است. نکته جالب آنکه توسل به مسائل فرهنگ و دیپلماسی عمومی برای دستیابی به هدف‌های امنیتی و سیاست خارجی آمریکا آنقدر ریشه دوانده که در گزارش رسمی دولت آمریکا از وقایع ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ از دولت این کشور خواسته شده از قدرت نرم خود و برنامه‌هایی مانند Exchange برای به دست آوردن «ذهن و قلب مردم خاورمیانه» استفاده شود. (The 9/11 Commission Report, 2004)

اندیشکده آتلانتیک، گزارش داد بین سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۹ بیش از ۲۵۰ ایرانی، شامل هنرمندان، ورزشکاران، متخصصان پزشکی و مدرسان زبان فارسی در قالب برنامه‌های مختلف Exchange به آمریکا آورده شدند. (Asgard&Slavin, 2013)

سیاه‌نمایی، ناامیدسازی مردم، اختلال در دستگاه محاسباتی دولتمردان، جلوگیری از اجرای طرح‌های پُربازده، ناکارآمدسازی دستگاه‌های دولتی، ایجاد شبکه‌های فساد و ... از مهم‌ترین کارکردهای عناصر نفوذی است.

در کشور، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان محصولی از این فضا، در نتیجه نادیده‌انگاری یا بی‌توجهی به تحولاتشان به‌دلیل سرعت کم آنها، به بازیگران اثرگذار حال و آینده تبدیل شده‌اند، درحالی‌که به تعبیر مقام معظم رهبری، قوت در فضای مجازی، حیاتی است. (مقام معظم رهبری، ۹۹/۰۱/۰۳)

فضای مجازی با وجود عمر اندک خود، توانسته به خوبی در زندگی مردم جا باز کنند. امروزه روش‌های ارتباطی با دیگران به‌وسیله اینترنت افزایش یافته است. (عاملی و حسنی، ۱۳۹۱) هدف اصلی در شبکه‌های اجتماعی مسلح‌شده، ایجاد تغییر در باورها و نگرش‌ها برای همراه نمودن افکار عمومی با خود است. رسانه‌های اجتماعی مسلح‌شده از ابزار نوین مهندسی اجتماعی است. استفاده از اطلاعاتی با اشتباه‌های عمدی، ترکیب حقیقت و دروغ، بزرگ‌نمایی اطلاعات موردنظر از جمله شگردهای مورد استفاده از این شبکه‌ها در این قالب است. (Dinkins, 2017) به باور برخی کارشناسان، چگونگی استفاده داعش از شبکه‌های اجتماعی مانند توئیتر برای گسترش روایت خود در سطح جهان، استخدام جنگجویان و گسترش تروریسم، نمونه‌هایی از مسلح‌شدن شبکه‌های اجتماعی است. (Irby, 2015) فضای مجازی مانند بسیاری از پدیده‌ها دارای دو وجه فرصت و تهدید است؛ واقعیتی که رهبر معظم انقلاب نیز بر آن تأکید دارند: «فضای مجازی... یک فرصت‌های بزرگی در اختیار هر کشوری می‌گذارد، تهدیدهایی هم در کنارش دارد». (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۵/۰۶/۰۳)

«(دشمنان) بودجه تصویب می‌کنند که از طریق اینترنت، انقلاب ایران را از بین ببرند؛

جمهوری اسلامی را سرنگون کنند!». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۰۶)

۱-۲-۳-۱-۲. انحراف افکار و اذهان

به نظر مقام معظم رهبری، دشمنان از فضای مجازی به‌عنوان محمولی برای انحراف افکار عمومی بهره می‌گیرد: «به نظر من این وسایل رسانه‌ای جدید، هم یک فرصت است، هم یک خطر است... فرصت از دو نظر، خطر از یک جهت. خطر از این جهت که ممکن

است این حرف‌ها و شبّه‌ها، در ذهن جوان‌ها و در ذهن غیرجوان‌ها اثر بگذارد و اینها را منحرف کند؛ این جهت خطر است». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۳/۰۱)

۲-۳-۱-۲. مخدوش نمودن هویت

نظر به چنین واقعیتی است که رهبر معظم انقلاب همواره هشدارهای لازم را مطرح کرده‌اند: «در مورد فضای مجازی این را می‌گوییم؛ می‌گوییم مواظب شلیک توپخانه دشمن باشید در این فضا؛ حواستان باشد. از این فضا، دشمن علیه هویت شما، موجودیت شما، نظام شما، انقلاب شما استفاده نکند». (بیانات در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۶/۱۰/۰۶)

۲-۳-۱-۲. سازماندهی برای اغتشاش

با توجه به ظرفیت‌های موجود در این حوزه، دشمن از این فضا به‌عنوان عرصه‌ای جهت تحریک اذهان عمومی و ضربه زدن به نظام اسلامی بهره‌برداری نموده است. معظم‌له در تبیین حوادث دی‌ماه ۱۳۹۶، استفاده دشمن از فضای مجازی را اینگونه تبیین نموده‌اند: «برای سازماندهی و عملیات، دو قرارگاه فرماندهی در همسایگی ایران تشکیل شده بود؛ یکی از این قرارگاه‌ها برای هدایت عملیات در فضای مجازی بود و قرارگاه دوم برای مدیریت اغتشاش‌ها که هر دو قرارگاه به‌وسیله آمریکایی‌ها و صهیونیست‌ها فرماندهی می‌شد و پیروزی خود را نیز قطعی می‌دانستند». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۱۰/۱۹)

شبکه‌های اجتماعی مجازی در قالب سه محور، در ایجاد آشوب‌ها و ناآرامی ایفای نقش می‌کنند. این سه محور عبارتند از: فراخوانی برای تظاهرات، انتشار اخبار تظاهرات به‌گونه‌ای که شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌توانند با پخش اخبار تظاهرات از قلب حوادث، مدیریت مسیرها و گردآوری مشارکت‌کنندگان و پخش اخبار صوتی و تصویری از ناآرامی‌های اجتماعی و تظاهرات به‌عنوان رهبران مجازی در هدایت معترضان و گسترش آشوب‌ها عمل کنند. در محور سوم می‌توان به افزایش گردش اطلاعات و اخبار به‌وسیله شبکه‌های اجتماعی مجازی اشاره کرد. (نورمحمدی و محمدی، ۱۳۹۲)؛ برای نمونه، شبکه مجازی «صدای مردم» در مدت زمان اندکی با پوشش بیش از

۱۳۰۰۰۰۰ نفر کاربر، در هر دقیقه، میانگین بیش از ۱۰ خبر شامل کلیپ، بیانیه، صوت و تصاویر از سراسر مراکز ناآرامی‌های اجتماعی مخابره نموده است.

«خبرچین بیکران» یک سامانه دیداری‌سازی و تحلیل برای بزرگ‌داده‌هاست که توسط آژانس امنیت ملی آمریکا برای خلاصه‌سازی داده‌های گردآوری شده از سطح جهان به‌کار می‌رود. در پروژه خبرچین بیکران، تنها در ماه مارس ۲۰۱۳ تعداد ۱۴ میلیارد گزارش از ایران گردآوری شده است. (Boundless Informant: the NSA's Secret ..., 2013)

۲-۱-۳. فساد اقتصادی و سیاسی - اداری

پدیده فساد از جمله پدیده‌هایی است که بیشتر کشورها با آن دست به‌گریبان هستند. بانک جهانی، فساد را در زمره بزرگترین موانع در راه توسعه اقتصادی و اجتماعی دسته‌بندی کرده است. رهبر معظم انقلاب، مفاسد اقتصادی و قاچاق را از مهم‌ترین تهدیدهای اقتصادی کشور برشمرده‌اند: «مفاسد اقتصادی و قاچاق... این پدیده‌ها اساس پیشرفت کشور را دچار آسیب‌های جدی می‌کنند». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳/۰۴/۱۵)

در رابطه با قاچاق به‌عنوان بخشی از مفاسد در کشور می‌توان گفت در اثر تحریم‌ها، اندازه قاچاق به نسبت تولید ناخالص داخلی کشور از ۵ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۱۵ درصد در سال ۱۳۹۳ افزایش یافته است. کم‌گزارش شدن واردات، یکی از اصلی‌ترین نشانگرهای قاچاق است. تحریم‌های اعمال‌شده پس از سال ۱۳۹۰ موجب افزایش قاچاق کالا شده‌اند. قاچاق در سال ۱۳۹۰ و با وقوع تحریم‌ها با یک افزایش ۲/۵ برابری روبه‌رو شده است. اندازه قاچاق از ۲۴ درصد واردات رسمی در سال ۱۳۸۹ به حدود ۶۰ درصد در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. با تداوم تحریم‌ها، اندازه نسبی قاچاق تا سال ۱۳۹۳ به حدود ۷۵ درصد واردات رسمی رسیده است؛ به‌عبارتی در سال ۱۳۹۳ اندازه قاچاق در حدود سه‌چهارم واردات رسمی بوده است. از مهم‌ترین علت‌های قاچاق، میزان یارانه دولتی داده‌شده بر ارز است. (خندان، ۱۷۶: ۱۳۹۷-۱۵۷) افزون‌بر خود فساد، احساس وجود فساد

نیز موضوع بسیار مهمی است. برخی تحقیق‌ها نشان می‌دهد احساس فساد بین مردم، چندین برابر میزان فساد مشاهده شده است. در کنار فساد اقتصادی، متأسفانه فساد سیاسی - اداری نیز از جمله چالش‌هایی است که در ایجاد فرایند وقوع نآرامی مهم است. فساد، فرایندی است که بین دو کنش تصمیم‌گیری برای توزیع منابع و واپایش (کنترل) در توزیع منابع پدید می‌آید. همه دولت‌ها خواهان واپایش (کنترل) بر توزیع منابع ارزشمند هستند و آنچه در این بین در جریان است بر وقوع فساد مؤثر است. سازمان شفافیت، فساد را به «سوءاستفاده از قدرت سپرده شده برای کسب سود شخصی» تعریف کرده است. فساد سیاسی، دستکاری در رویه‌های سیاستی، قانونی و نهادی در تخصیص منابع و تأمین مالی است که توسط تصمیم‌گیران سیاسی برای حفظ قدرت، موقعیت و ثروتشان اتفاق می‌افتد. (ربیعی، ۱۳۸۷) این تعریف توسط سازمان شفافیت بین‌المللی قابل استفاده در هر دو بخش دولتی و خصوصی است.

۲-۱-۳-۴. غفلت سازمان‌های اطلاعاتی

از دیگر عوامل مهم در این مرحله، وضعیت سازمان‌های اطلاعاتی است. اشراف اطلاعاتی نسبت به تحرکات افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مخالف از مهم‌ترین دستاوردهای فعالیت‌های این سازمان‌ها به‌شمار می‌آید، بنابر آنچه بیان گردید چنانچه این سازمان‌ها به خوبی علائم ضعیف تغییر را حس نمایند، تمامی روندها را تحت واپایش داشته باشند و در یک کلام با هوشیاری خود، تمامی تحرکات را رصد و پایش نمایند، به جرئت می‌توان ادعا کرد که وقوع نآرامی بسیار بعید خواهد بود و چنانچه جامعه اطلاعاتی گرفتار خلأ اطلاعاتی و تحلیل‌های نادرست باشند و یا برآوردهای نادرستی ارائه دهند و پاسخ هشدارها را با عبارت‌هایی مانند «ما بر تمامی فعالیت‌ها و سازمان‌های مخالف، اشراف اطلاعاتی داریم»، بدهند، در صورتی که اشراف و آمادگی لازم وجود نداشته باشد، وقوع نآرامی اجتماعی بسیار محتمل خواهد بود.

۲-۱-۳-۵. ضعف برخی اجزای فرهنگ امنیتی

منظور از فرهنگ امنیتی، فرهنگی است که تعیین‌کننده چگونگی نگاه و رویکرد مردم به امنیت است. فرهنگ امنیتی، برآیندی از جامعه‌شناسی و روانشناسی اجتماعی هر ملتی بوده و ترکیبی از ایده‌ها، روایت‌ها، ذهنیت‌ها و باورهاست. به نظر برخی، فرهنگ امنیتی، نوعی «ماتریس اجتماعی» است که الگوی مفروضات اساسی، ارزش‌ها، هنجارها، قواعد، نمادها و اعتقادهای اثرگذار بر درک چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها و چگونگی احساس امنیت را در برمی‌گیرد. (Piwowski, 2017: 20-21) تجلی فرهنگ امنیتی مردم ایران اسلامی را می‌توان در رفتارهایی مانند «جدایی از آشوبگران و خشونت‌طلبان»، «حمایت از آرامش و ثبات»، «پذیرش برخورد عادلانه و قانون‌مدار نیروهای انتظام‌بخش»، «حمایت از فراخوان‌های ملی»، «علاقه‌مند به حماسه‌سازی»، «تنفر از تحقیر و توهین» و «امیدواری به اصلاح شرایط» مشاهده و درک کرد. (عسگری، ۱۱۲: ۱۳۹۸-۷۷) ضعف در این ویژگی‌ها شرایط مناسبی را برای وقوع ناآرامی‌های اجتماعی فراهم می‌کند.

۲-۱-۴. مرحله چهار: وقوع جرقه

جرقه، واقعه‌ای است که یک موقعیت فشار را ایجاد، تسریع یا بزرگ‌نمایی می‌کند و در نتیجه، ناآرامی را محقق می‌سازد. یک اتفاق ساده، یک اشتباه کوچک، اجرای یک سیاست اشتباه و... می‌تواند در حکم جرقه‌ای برای انفجار انبار اعتراض‌های خفته باشد. جرقه‌ها فرصت اعتراض‌های صلح‌آمیز و غیرخشن را از بین برده و ترس یا نفرت موجود را تأیید یا توجیه می‌کند. جرقه، پدیده‌ای است که برای معترضان خیلی مهم است، همچنین برای گستره زیادی از مردم مهم بوده و مردم بین وقوع آن مسئله و اقدام‌های مسئولان ارتباط برقرار می‌کنند.

۲-۲. سناریوهای پس از تکمیل فرایند

۲-۲-۱. سناریوی خوش‌بینانه: اصلاح اشکالات

بهترین سناریو آن است که پس از مواجهه نظام با اشکالها و چالشها، در کمترین زمان ممکن و با بهره‌گیری از روش‌های علمی، بهینه و عملی درصدد رفع مشکل‌ها برآید.

۲-۲-۲. سناریوهای بدبینانه

۲-۲-۲-۱. وقوع ناآرامی

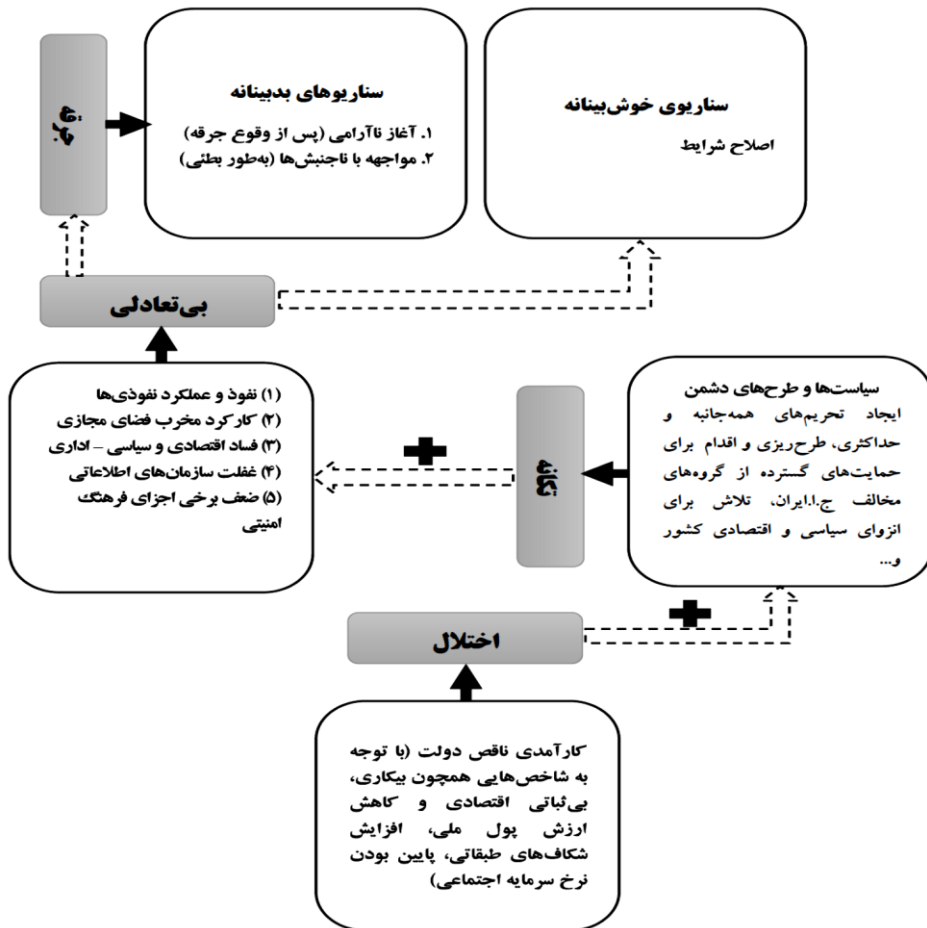
چنانچه نظام گرفتار غفلت و یا نادیده‌انگاری چالش‌های موجود در جامعه باشد، بی‌تردید با وقوع جرقه‌ای، انبار باروت جامعه منفجر شده و ناآرامی شکل خواهد گرفت.

۲-۲-۲-۲. مواجهه با ناجنبش‌ها

اگر به هر دلیلی، جرقه‌ای زده نشود، این سناریو بسیار محتمل خواهد بود که نظام با پدیده ناجنبش‌ها مواجه شود. «ناجنبش‌های اجتماعی» از جمله سناریوهایی است که برای ناآرامی‌های اجتماعی آینده مطرح است. «آصف بیات»، به‌عنوان مطرح‌کننده این مفهوم، در کتاب «زندگی همچون سیاست»، ناجنبش‌های اجتماعی را اینگونه تعریف می‌کند: «ناجنبش‌ها به کنش‌های جمعی فعالان غیرجمعی گفته می‌شود، آنها برآیند رفتارهای یکسان تعداد زیادی از مردم عادی‌اند که کنش‌های پراکنده اما یکسانشان تغییرات اجتماعی گسترده‌ای را به وجود می‌آورد حتی اگر این رفتارها تابع هیچ ایدئولوژی یا رهبری مشخصی نباشند». بر این اساس، ناجنبش‌های اجتماعی نماینده میلیون‌ها فرودست و فقیر در حاشیه شهرها، زنان و جوانانی است که با پیشروی آرام، بلندمدت و محتاطانه به تغییرهای اجتماعی دست می‌زنند. همه آنها با خواسته‌های متفاوت یک چیز را می‌خواهند و آن هم تغییر وضع موجود است. (Bayat, 2000: 533-557)

در ناجنبش‌ها، جامعه به وسیله فعالیت‌های زندگی روزمره، ارزش‌های خود را متعهدانه طرح می‌کند، به آسانی تسلیم ارزش‌های تحمیلی نمی‌شود، از نخبگان جلو می‌افتد و در عمل، حاکمیت را محاصره مدنی می‌کند. ماهیت و گستره ناجنبش‌ها در زمین دولت،

به گونه‌ای است که در آن، همه افراد و اقشار جامعه می‌توانند منشأ اثر و مرجع تحول باشند. «بیات» این تلاش جمعی افراد غیرسازمان‌یافته را ناجنبش نام نهاده است. تولید فرهنگی یا ایجاد واقعیت‌های اجتماعی جدید مانند متمایز بودن، فضیلت تفاوت، شکل دادن به طرز فکر، زیستن و رفتار جدید، اصلی‌ترین کارویژه ناجنبش‌هاست که از رهگذر آن، خواست‌های جامعه را عمومیت داده و حکام را مجبور می‌سازند تا وضع جدید را به رسمیت بشناسند. ناجنبش‌ها بر انحلال تدریجی حکومتداری در جامعه دلالت دارند. حاملان اصلی ناجنبش‌ها، شهروندان فعال هستند. (بیات، ۱۳۹۰: ۶۵)

شکل شماره (۱): الگوی مفهومی فرایند شکل‌گیری ناآرامی اجتماعی

۳. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آنها

۳-۱. تجزیه و تحلیل توصیفی

نظر به چندوجهی بودن موضوع تحقیق، اعضای جلسه‌های خبرگی (نمونه آماری) از بین صاحب‌نظران امور امنیتی، علوم سیاسی و علوم اجتماعی است و با تخصص‌ها و تجربه‌های گوناگون انتخاب شدند تا ضریب پایایی افزایش یابد. ویژگی نمونه آماری مورد نظر در قالب جدول شماره (۱) بیان شده است:

جدول شماره (۱): مشخصه‌های نمونه آماری

تعداد	درجه /رتبه	تعداد	رشته تحصیلی	تعداد	مدرک تحصیلی
۲	سرتیپ ۲	۱۳	جامعه‌شناسی	۲۴	دکتری
۱۵	سرهنگ	۴	آینده‌پژوهی	۶	کارشناسی ارشد
۱۳	غیرنظامی	۶	امنیت ملی		
		۷	علوم سیاسی		

همان‌گونه که در جدول شماره (۱) ملاحظه می‌گردد تمامی ۳۰ نفر نمونه آماری دارای رشته تحصیلی امنیت ملی، جامعه‌شناسی، آینده‌پژوهی و علوم سیاسی هستند، از آنجاکه رشته تحصیلی جامعه نمونه متنوع است، بنابراین دارای روایی و پایایی لازم می‌باشد. ۲۴ نفر معادل ۸۰ درصد نیز دارای مدرک دکترا می‌باشند، به همین دلیل جامعه نمونه از دانش خوبی برخوردار بوده و مدرک تحصیلی آنها دارای تناسب لازم می‌باشد.

۳-۲. تجزیه و تحلیل استنباطی

براساس پرسشنامه تنظیم شده که بین جامعه نمونه توزیع گردیده و پاسخ‌های دریافت شده از آنها مقادیر به دست آمده برای یافته‌ها در قالب جدول شماره (۲) درج و میانگین وضع موجود، وزن، وزن موزون و امتیاز موزون برای هر یک از سؤال‌ها به صورت جداگانه به شرح زیر محاسبه شده است. براساس تجزیه و تحلیل به عمل آمده از پرسشنامه‌های دریافتی و مطابق با «طیف لیکرت» پاسخ هر سؤال بر اساس گزینه

«خیلی زیاد: نمره ۵»، «زیاد: نمره ۴»، «متوسط: نمره ۳»، «کم: نمره ۲» و «خیلی کم: نمره ۱» محاسبه شده است. جمع ۵ نمره ۱۵ می‌شود، ۱۵ تقسیم بر ۵ گزینه حاصل آن عدد ۳ می‌باشد، بنابراین میانگین نمره قبولی ۳ به بالا می‌باشد؛ به عبارتی عواملی که میانگین آنها بیشتر از ۳ باشد، پذیرفته شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. جدول زیر در قالب «طیف لیکرت» و براساس نمره ۵ و ۴ و ۳ و ۲ و ۱ تنظیم شده است؛ به عبارتی عواملی که میانگین نمره ۳ به بالا (متوسط) بگیرند، تأیید می‌گردند. تعداد ۲۲ سؤال بسته به جامعه نمونه واگذار شد.

در طراحی پرسشنامه با روش دلفی و با استفاده از نظر صاحب نظران، استادان، متخصصان و خبرگان امنیتی، شناسایی و سپس پرسشنامه مقدماتی تهیه و دو مرحله بین خبرگان توزیع شد و پس از تعیین اعتبار و روایی آن، پرسشنامه نهایی تهیه گردیده است. برای تعیین روایی پرسشنامه از روش روایی محتوا و توزیع دو مرحله‌ای پرسشنامه استفاده شده و برای تعیین پایایی آزمون از روش آلفای کرونباخ استفاده شده و یک نمونه اولیه بین خبرگان و کارشناسان پیش‌آزمون گردید و سپس با استفاده از داده‌های به دست آمده از این پرسشنامه‌ها و به کمک نرم‌افزار آماری SPSS میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ بزرگ‌تر از ۰/۸ به دست آمد، بنابراین پرسشنامه مورد استفاده از قابلیت اعتماد لازم برخوردار می‌باشد.

که پس از پاسخگویی تمام سؤال‌ها مورد تأیید قرار گرفته است. بر اساس پرسشنامه‌های دریافتی، میانگین امتیاز هر یک از عوامل جدول زیر بیشتر از ۳ می‌باشد؛ چون میانگین نمره پاسخ‌های دریافتی زیاد به بالا (۳ به بالا) می‌باشد، بنابراین ۱۱ عامل زیر توسط جامعه نمونه تأیید شده است. جدول زیر بیانگر این است که در فرایند شکل‌گیری ناآرامی‌های اجتماعی، نقش «کارآمدی ناقص دولت» در ایجاد اختلال بسیار مهم است. در مورد سایر عوامل مؤثر در شکل‌گیری این فرایند نیز باید گفت که پاسخ‌های پرسش‌شوندگان مؤید آن است که تمامی عوامل احصاشده، از سوی پاسخ‌دهندگان مورد تأیید قرار گرفته است؛ به عبارتی عوامل «بیکاری، بی‌ثباتی اقتصادی و کاهش ارزش پول

ملی، افزایش شکاف‌های طبقاتی، پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی، سیاست‌ها و طرح‌های دشمن و سرویس‌های اطلاعاتی آنها در زمینه براندازی نظام، نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها، کارکرد مخرب فضای مجازی، فساد اقتصادی و سیاسی-اداری، غفلت جامعه اطلاعاتی و ضعف برخی اجزای فرهنگ امنیتی» با دریافت نمره‌های بالاتر از میانگین، در فرایند ایجاد ناآرامی‌های اجتماعی اثرگذار شناخته شدند.

جدول شماره (۲): عوامل مؤثر در فرایند شکل‌گیری ناآرامی اجتماعی

امتیاز موزون	وزن موزون	وزن	میانگین	گویه‌ها
۰/۴۵۱	۰/۰۹۴	۵	۵	کارآمدی ناقص به‌عنوان ایجادکننده شرایط اختلال، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۴۱	۰/۰۹۲	۵	۴/۹	بیکاری به‌عنوان یکی از نتایج کارآمدی ناقص تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۶	۰/۰۹۱	۵	۴/۸	بی‌ثباتی اقتصادی و کاهش ارزش پول ملی به‌عنوان یکی از نتایج کارآمدی ناقص تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۱۷	۰/۰۸۷	۴	۴/۶	افزایش شکاف‌های طبقاتی به‌عنوان یکی از نتایج کارآمدی ناقص تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۶	۰/۰۹۱	۵	۴/۸	پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از نتایج کارآمدی ناقص تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۶	۰/۰۹۱	۴	۴/۸	سیاست‌ها و طرح‌های دشمن و سرویس‌های اطلاعاتی آنها در زمینه براندازی نظام به‌عنوان ایجادکننده شرایط تکانه، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۲۷	۰/۰۸۹	۴	۴/۷	نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها به‌عنوان یکی از عوامل ایجادکننده شرایط بی‌تعادلی، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۴۶	۰/۰۹۳	۵	۴/۹	کارکرد مخرب فضای مجازی به‌عنوان یکی از عوامل ایجادکننده شرایط بی‌تعادلی، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۶	۰/۰۹۱	۴	۴/۸	فساد اقتصادی و سیاسی-اداری به‌عنوان یکی از عوامل ایجادکننده شرایط

				بی‌تعادلی، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۶	۰/۰۹۱	۵	۴/۸	غفلت جامعه اطلاعاتی به‌عنوان یکی از عوامل ایجادکننده شرایط بی‌تعادلی، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۲۷	۰/۰۸۹	۵	۴/۷	ضعف‌های برخی اجزای فرهنگ امنیتی به‌عنوان یکی از عوامل ایجادکننده شرایط بی‌تعادلی، تا چه اندازه در شکل‌گیری فرایند ناآرامی‌های اجتماعی دارای اهمیت است؟
۰/۴۳۵	۰/۰۹۰	۴/۶۳	۴/۸	میانگین

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

نظر به اثرگذاری زیاد ناآرامی‌های اجتماعی در ج.ا.ایران و متأسفانه وقوع آنها در فواصل زمانی کوتاه، هدف این مقاله ارائه فرایند وقوع این ناآرامی‌ها بود. در راستای این هدف، پس از بیان کلیات موضوع، ابتدا ادبیات موضوع مورد بحث و بررسی قرار گرفت و بر مبنای آن، نموداری از این فرایند ارائه شد.

در مقام پاسخگویی به پرسش‌های تحقیق، باید گفت وقوع ناآرامی‌های اجتماعی، مبتنی بر فرایندی چهارمرحله‌ای است. این مراحل شامل «اختلال (با عوامل مؤثری مانند بیکاری، افزایش شکاف‌های طبقاتی و پایین بودن نرخ سرمایه اجتماعی)»، «تکانه (با عواملی مانند سیاست‌ها و طرح‌های دشمن و سرویس‌های اطلاعاتی آنها و نیز ایجاد تحریم‌های همه‌جانبه و حداکثری)»، «بی‌تعادلی با عواملی همچون (نفوذ و عملکرد نفوذی‌ها، کارکرد مخرب فضای مجازی، فساد اقتصادی و سیاسی - اداری، غفلت جامعه اطلاعاتی و ضعف برخی اجزای فرهنگ امنیتی)» و «جرقه» است. گفتنی است در صورت اصلاح شرایط، ممکن است این فرایند پیش از رسیدن به مرحله جرقه، متوقف شود.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد وقوع ناآرامی، ترکیبی از آسیب‌های داخلی و مداخله‌ها و توطئه‌های خارجی بوده است؛ به این صورت که آسیب‌ها و نقاط ضعف در شکل‌گیری و

سیاست‌ها و اقدام‌های دشمن در تکامل این فرایند نقش‌آفرین هستند. در بین عوامل احصاشده، مسائل و مشکلات اقتصادی به‌عنوان یکی از شاخص‌های کارآمدی ناقص دولت، مؤلفه اصلی و زمینه‌ساز بروز و ظهور ناآرامی هستند. بر این مبناست که ساکنان حاشیه‌نشین کلان‌شهرها، بیکاران و «نیت‌ها» (افراد آموزش‌ندیده، بدون مهارت و بیکار) جزو عناصر و بازیگران اصلی در آشوب‌ها شناسایی شده‌اند. با توجه به گسترش رسانه‌ها، ورود ماهواره‌ها، شبکه‌های ماهواره‌ای و شبکه‌های اجتماعی در بستر فضای مجازی، این ابزارها نیز در شکل‌گیری فرایند و تداوم و تشدید ناآرامی‌های اجتماعی نقش مؤثری ایفا می‌نمایند. از این رو می‌توان مدعی شد که به تدریج، فرایند وقوع ناآرامی‌های اجتماعی، ماهیتی ترکیبی (اقتصادی، رسانه‌ای و روانی) یافته است. دیگر یافته این تحقیق آن است که از جمله مهم‌ترین مسائل در ج.ا. ایران، برخورد با معلول‌هاست؛ در حالی که باید به‌طور اصولی و ریشه‌ای به دنبال حل مسائل به‌وجودآورنده ناآرامی بود؛ به بیانی، نباید نسبت به رفع علل وقوع ناآرامی غفلت ورزید و در مقابل با معلول‌ها برخورد کرد. شاید بتوان مدعی شد نظام تصمیم‌گیری در ج.ا. ایران، بیشتر در پی چشم‌پوشی یا رفع مسئله بوده و کمتر به دنبال فیصله دادن به مسائل یا حل آنها برآمده است که در ادامه، توضیحاتی ارائه می‌شود:

(۱) چشم‌پوشی کردن از مسئله؛ در این روش، مسئله به صورت منفعلانه حل می‌شود؛ به عبارتی با نادیده‌انگاری مسئله، گذشت زمان و خسته‌شدن مطالبه‌گران، مسئله به‌طور طبیعی، حل می‌شود.

(۲) رفع کردن مسئله؛ در این شیوه، وضعیت به‌گونه‌ای تغییر داده می‌شود که پیگیری مسئله، منتفی شود؛ به بیانی یا تقاضای ذینفعان تغییر داده می‌شود یا شرایط محیطی به‌وجود آورنده مسئله، تغییر می‌یابد.

1 Not in Education, Employment or Training

2 Absolution

3 Dissolution

- (۳) فیصله‌دادن به مسئله در این روش، تلاش می‌شود در وضعیت مسئله، بهبود نسبی ایجاد شود تا رضایت نسبی افراد درگیر در مسئله، به دست آید.
- (۴) حل کردن مسئله؛ در این شیوه، کوشش می‌شود وضعیت مسئله به وضعیت مطلوب برگردانده شود تا رضایت کامل افراد درگیر در مسئله فراهم شود. (Ackoff & Greenberg, 2008: 34)

۲-۴. پیشنهادها

- (۱) رصد و پایش مدام روندها و علائم ضعیف تغییر در عوامل مؤثر در فرایند وقوع ناآرامی‌های اجتماعی از سوی مراکز علمی تحقیقاتی؛
- (۲) ارائه برآورد و تحلیل‌های شفاف و پرهیز از کلی‌گویی و گردگویی از سوی مراکز و نهادهای اطلاعاتی؛
- (۳) ایجاد سامانه هشدار زودهنگام در مورد وقوع ناآرامی‌های اجتماعی مبتنی بر داده‌های موثق از سوی سازمان‌های اطلاعاتی؛
- (۴) افزایش کارآمدی به‌مثابه کلید اصلی رفع زمینه‌های بروز ناآرامی‌های اجتماعی؛
- (۵) رونق تولید و ایجاد اشتغال برای جوانان با هدف بسترسازی برای تأمین امنیت.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: www.khamenei.ir
۲. احمدی، حمید (۱۳۷۸)، *قومیت و قوم‌گرایی در ایران*. تهران: نشر نی.
۳. احمدی‌مقدم، محمد (۸۲)، آشوب‌ها کاملاً سازماندهی شده بود، *فرجام یک توهم (ضمیمه هفته‌نامه صبح صادق)*.
۴. اسملسر، نیل (۱۳۸۰)، *ثئوری رفتار جمعی*، ترجمه رضا دژاکام، تهران: مؤسسه یافته‌های نوین با همکاری مؤسسه نشر دواوین.
۵. اکبری، محسن. دوستدار، محمد. هوشمند چایجانی، میلاد. (۱۳۹۴)، شناسایی و اولویت‌بندی تهدیدات شبکه‌های اجتماعی در عرصه امنیت ملی، *فصلنامه سیاست دفاعی*، دوره ۲۳، شماره ۹۰.
۶. اکوانی، سیدحمداالله (۱۳۸۷)، گرایش به هویت ملی و قومی در عرب‌های خوزستان، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال نهم، شماره ۳۶.
۷. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، «گزارش وضع اقتصادی کشور». قابل دسترسی در: www.cbi.ir
۸. بخشی دستجردی، رسول (۱۳۹۷)، «تبیین بحران نظام پولی و بانکی و وضعیت اقتصاد آینده ایران». قابل دسترسی در: www.hawzahnews.com/news
۹. بیات، آصف (۱۳۹۰)، *زندگی همچون سیاست*، ترجمه فاطمه صادقی. بی‌جا: بی‌نام.
۱۰. تقی‌لو، فرامرز (۱۳۸۴)، بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با امنیت اجتماعی، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال نهم، شماره ۲.
۱۱. جدی، مجید، (۱۳۸۳). *بررسی مدیریت بحران در زمینه امنیت داخلی و ارائه الگوی بهینه در این مورد؛ مورد پژوهش وقایع کوی دانشگاه تهران، ۱۱۸ الی ۲۳ تیرماه ۷۸*. رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی. دانشکده دفاع ملی.
۱۲. جوادی، حسن. (۱۳۸۶)، *زمینه‌های شکل‌گیری بحران خوزستان و نحوه مدیریت آن در بهار ۱۳۸۴*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دافوس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۱۳. جوادی، شاهین. (۱۳۹۵). *الگوی راهبردی حمایت از تولید*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس. معاونت پژوهش‌های اقتصادی.
۱۴. حاجبانی، ابراهیم. (۱۳۹۰)، هشداردهی: کارکرد تحلیل اطلاعاتی در جلوگیری از غافلگیری، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال چهاردهم، شماره ۵۳.
۱۵. حسینی، حسین. مقدم‌فر، حمیدرضا. قنبرپور، مصطفی (۱۳۹۳)، واکاوی نقش و کارکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی در حوادث انتخابات سال ۱۳۸۸ جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه آفاق امنیت*، سال هفتم، شماره ۲۴.

۱۶. حسینی، حسین، الیاسی، محمدحسین، هاشمی، حیدر (۱۳۸۷)، علل شکل‌گیری و گسترش ناآرامی‌های شهری فرانسه (اکتبر و نوامبر ۲۰۰۵)، *پژوهش‌های مدیریت انتظامی*، دوره ۳، شماره ۱.
۱۷. حسینی، سیدصدفدر، محتشمی، تکتم (۱۳۸۷)، رابطه تورم و رشد نقدینگی در اقتصاد ایران؛ گسست یا پایداری؟، *پژوهش‌های اقتصادی*، دوره ۸، شماره ۳.
۱۸. خندان، عباس، (۱۳۹۷)، واردات قاچاق در ایران: برآورد شاخص، بررسی علل و آثار، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)*، سال هجدهم، شماره دوم.
۱۹. دروگر، قربان‌محمد. (۱۳۹۰)، *آسیب‌شناسی شیوه مدیریت ناآرامی‌های شهری مشهد مقدس در سال ۱۳۸۸ و ارائه الگو*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دافوس ناجا.
۲۰. دهقانی‌پوده، ناصر. (۱۳۷۹). *بررسی علل وقوع ناآرامی‌های مرداد ۱۳۷۳ قزوین و ارائه راهکار بهینه در جهت پیشگیری از تکرار آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، دافوس سپاه پاسداران.
۲۱. ربیعی، علی (۱۳۸۷)، *زنده باد فساد*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
۲۲. ربیعی، علی (۱۳۸۹)، «شکاف‌های درآمدی، دغدغه امنیتی کشورهای در حال گذار؛ مطالعه موردی ایران»، *فصلنامه راهبرد*، سال نوزدهم، شماره ۵۷.
۲۳. رشادت‌جو، حمیده. رضایی، علی‌اکبر. میرحق‌جو، میرنویب (۱۳۹۰)، نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت بحران‌های اجتماعی کلان‌شهرهای ایران، *مطالعات مدیریت شهری*، دوره ۳، شماره ۶.
۲۴. رئیس‌دانا، فریبرز. (۱۳۸۴)، علل، عوامل و انگیزه‌های اقتصادی و اجتماعی بروز بحران‌ها و تهدیدهای اجتماعی در ایران، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال چهارم، شماره ۱۶.
۲۵. سیف، اله‌مراد. ملکی‌شهریور، مجتبی. (۱۳۹۴)، مفهوم‌شناسی و ارزیابی فقر اقتصادی به‌عنوان زمینه‌ساز تهدید امنیت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه آفاق امنیت*، سال هشتم، شماره بیست‌وهفتم.
۲۶. شاه‌بهرامی، فرج‌ا.... (۱۳۸۸)، *تجمعات و ناآرامی‌های سیاسی*، تهران: معاونت آموزش ناجا.
۲۷. شهبازی، نجفعلی، صادقی عمر و آبادی، بهروز، عزیزموسوی، سیدعلیرضا، (۱۳۹۰)، بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر امنیت اجتماعی، *فصلنامه آفاق امنیت*، سال چهارم، شماره دوازدهم.
۲۸. صادقی، علیرضا (۱۳۹۵)، *زندگی روزمره تهیدستان شهری*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
۲۹. صالحی، محمود. مدبری، محمد (۱۳۹۷)، چرخه بهینه هشدار در سازمان‌های اطلاعاتی - امنیتی، *فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی*، سال هفتم، شماره ۲۶.
۳۰. صالحی‌امیری، سیدرضا (۱۳۸۵)، *مدیریت منازعات قومی در ایران*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
۳۱. عاملی، سعیدرضا، حسینی، حسین. (۱۳۹۱) *دوفضایی‌شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری‌های بین‌المللی. فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. دوره پنجم، شماره اول.

۳۲. عسگری، محمود. (۱۳۹۸). مدل مقابله مردم‌پایه با ناآرامی‌ها از طریق بهره‌گیری از تجارب چهل‌ساله ج.ا.ایران. *فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی*، سال هشتم، شماره ۳۱.
۳۳. فیروزآبادی، سیداحمد، حسینی، سیدرسول، قاسمی، روح‌اله (۱۳۸۹)، مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال دهم، شماره ۳۷.
۳۴. قمشه‌ای، محمدرضا (۱۳۸۹)، *فرمان براندازی*، تهران: ساحل اندیشه تهران.
۳۵. کاوه، محمدسعید (۱۳۸۸)، *شنبه پس از انتخابات*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳۶. کبیری، ابوالحسن (۱۳۸۰)، *بررسی تأثیر حاشیه‌نشینی بر امنیت شهری (مطالعه موردی شهر قزوین)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه امام حسین^(ع)، دانشکده علوم دفاعی.
۳۷. گر، تدابرت (۱۳۷۷)، *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند*، ترجمه علی مرشدی‌زاد، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۸. گزارش بانک جهانی از ۶ شاخص حکومت‌داری در ایران. (۱۳۹۳/۱۰/۱۶)، قابل دسترسی در: <https://donya-e-eqtasad.com>
۳۹. گلشن‌پژوه، محمدرضا (۱۳۹۰)، *جنگ نرم (۶)*، تهران: مؤسسه مطالعاتی ابرار معاصر تهران.
۴۰. گودرزی، آیت‌اله (۱۳۹۱)، *ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرآیند آن*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی.
۴۱. لزل، همس، تونکیس، فران (۱۳۸۷)، *اعتماد و سرمایه اجتماعی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۴۲. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۹)، *چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار*، تهران: مرکز آمار ایران.
۴۳. مهدوی، مطهره، مهدوی‌نفت‌چالی، عباس. باقری، علیرضا. (۱۳۹۷)، بررسی تأثیر بیکاری بر ناآرامی اجتماعی و تعارضات خانوادگی، *فصلنامه مطالعات اطاعات و امنیت نظامی*، سال هشتم، شماره اول، پیاپی بیست و سه.
۴۴. نادی، حمیدرضا (۱۳۹۲)، *الگوی راهبردی حفاظت اطلاعات ملی*، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۴۵. نورمحمدی، مرتضی، محمدی، رقیه (۱۳۹۲)، نقش شبکه‌های اجتماعی در انقلاب مصر، *نشریه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، شماره ۱۴.
۴۶. نوروزپور، مرتضی (۱۳۹۸)، تحلیل اعتراضات سیاسی دی ماه ۱۳۹۶، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال ۱۴، شماره ۴.
۴۷. وینسنت، اندرو (۱۳۷۱)، *نظریه‌های دولت*، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.
۴۸. یآوری بافقی، امیرحسین (۱۳۹۰)، *طراحی الگوی پیش‌نگری بحران‌های اجتماعی به‌منظور پیشگیری از آنها توسط ناجا*، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده مدیریت و حسابداری.

ب. منابع انگلیسی

1. Ackoff, Russell L. Greenberg, Daniel. (2008). *Turning Learning Right Side Up: Putting Education Back on Track*. New Jersey: Wharton School Publishing.
2. Asgard, Ramin&Slavin, Barbara. (June 24, 2013). US-Iran Cultural Engagement: A Cost Effective Boon to US National Security. Available at: <http://www.atlanticcouncil.org>.
3. Bayat, Asef. (2000). From 'Dangerous Classes' to 'Quiet Rebels'. *International Sociology*. Vol. 15. No. 3.
4. Boundless Informant: the NSA's Secret Tool to Track Global Surveillance Data. (September 2013). The Guardian. Retrieved 1.
5. Davies, James. (1962). Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*. 27.
6. Dinkins, David. (Dec 22, 2017). Exclusive: Telegram to Release Blockchain Platform, Native Cryptocurrency. Available at: <https://cointelegraph.com/news/exclusive-telegram-to-release-blockchain-platform-native-cryptocurrency>.
7. Endres, Anthony M., Fleming, Grant A. (2004). *International Organizations and the Analysis of Economic Policy, 1919-1950*. New York: Cambridge University Press.
8. Irby, Jack B. (2015). *The Weaponization of Social Media*. A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College. Tennessee: Austin Peay State University.
9. Parsons, Wayne. (1995). *Public Policy*. UK: Edward Elgar.
10. Piwowarski, Juliusz. (2017). Three Pillars of Security Culture. *Security Dimensions*. No 22.
11. Stone, Wendy. (Sep 2000). Social Capital, Social Cohesion and Social Security. Presented at: *The International Research Conference on Social Security*.
12. The 9/11 Commission Report. (2004). available at: <https://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf>.